

Библиотека ВИ САНУ

Инв број: 13083-ЕЧУ.

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА

Том II

В – Вшетечка

МАТИЦА СРПСКА
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ

НОВИ САД – БЕОГРАД 2013

Енциклопедија народној живоји и веровања у Срба на Косову и Метохији, VI век – почетак XX века, Бг 2001.

В. Марјановић

ВУКАНОВИЋИ, династија која је владала рашком (српском) државом од краја XI до 60-их година XII в. Њеним оснивачем сматра се рашки велики жупан Вукан. Према писању *Летописа йоја Дукљанина*, у време доминације Дукље, Вукана и његовог брата Марка на рашки престо је довео краљ Бодин. После Бодинове смрти (1100/1101) Вукан се ослободио дукљанске доминације и чак наметнуо своју Дукљу. Он од 1093. води активну антивизантијску политику и напада њене границе на Косову (Липљан) и у долини Јужне Мораве (Врање) и у назначеним правцима шири рашку државу. После његове смрти (после 1106) Рашка је запала у кризу и грађански рат. Тада је Завида, отац Стефана Немање, морао да побегне у Дукљу. Ови догађаји су се збили пре 1112.

Под непознатим околностима после Вукана на власти се учврстио његов синовац Урош I. Он се у рату Византије и Угарске 1127. прикључио Угарској и протерао византијску посаду из Раса. Његов средњи син Деса је око 1130. загосподарио Захумљем као удеони кнез. Убрзо је своју власт проширио и на Травунију и жупу Зету у Дукљу. Уроша I је наследио његов син Урош II. Поред Уроша и Десе Урош је имао и трећег сина Белоша и кћерку Јелену коју је 1129/30. удао за будућег угарског краља Бела II (1131–1141). Њен утицај у Угарској доћи ће до пуног изражаја када на престо дође њен син Геза II (1141–1162). Веома утицајан на угарском двору биће и њен брат Белош, васпитач младог краља, бан и на крају палатин Угарске, ратник признатих способности.

Урош II је на рашки великожупански престо дошао пре 1146. Он се придружио коалицији против византијског цара Манојла I Комнина, који је 1149. разорио Рас, али није успео да ухвати великог жупана. Наредне године угарска помоћ Србима стигла је на време, али је византијски цар поразио савезнике на речици Тари код Ваљева. Урош II је био принуђен да обнови вазални однос са Византијом, али уз увећану обавезу слања помоћних одреда: 500 војника за ратовање у Азији и 2.000 за рат у Европи. Он је 1153. покушао да се ослободи ових обавеза али неуспешно. За време немира у Рашкој 1155. збачен је са власти и доведен Деса, али је византијски цар вратио Уроша на престо Рашке. Приликом поновног одметања од византијске власти Манојло Комнин га је сменио и на престо довео Белоша, али се он одрекао власти и вратио назад у Угарску.

Урошев брат Деса је – по византијском писцу из XII в. Јовану Кинаму – после 1155. од византијског цара добио на управу

Дендру (данашња Пуста река). После последње Урошеве побуне цар Манојло је Десу поставио на великожупански престо 1162. Он је одбио да напусти Дендру и покушао је да се осамостали уз помоћ Угарске. Сам је покушао да успостави родбинске везе у Немачкој, а кћерку је удао за осорског кнеза Леонарда, сина млетачког дужда. Византија се оштро успротивила оваквој политици, па је 1163. за време Манојловог боравка у Нишу против Десе спроведена истрага после које је затворен и упућен у Цариград. Он се касније на непознат начин избавио из затвора и преко Угарске стигао до Требиња где је окончао живот, а сахрањен је у манстиру Светог Петра и Павла у Пољу.

Коначна судбина Уроша и Белоша није позната, као ни њихово гробно место. Ништа се у изворима не зна ни о њиховим потомцима. После свргавања Десе Србија се нашла под великим притиском Византије, цар Манојло је на великожупански престо довео Тихомира, а његова браћа су добила удеоне кнежевине. Они су били у неком сродству са породицом дотадашњих великих жупана, као и са дукљанском владарском породицом.

ЛИТЕРАТУРА: М. Орбин, *Краљевство Словена*, Бг 1968; Ј. Калић, „Рашки велики жупан Урош II”, *ЗРВИ*, 1970, 12; М. Благојевић, „Сеченица, Стримон и Тара у делу Јована Кинама”, *ЗРВИ*, 1976, 17; *Историја српског народа*, I, Бг 1981; М. Благојевић, „Жупа Реке и Дендра Јована Кинама”, *ЗРВИ*, 1996, 35; М. Благојевић, „Српске удеоне кнежевине”, Ј. Калић, „Жупан Белош”, *ЗРВИ*, 1997, 36; М. Благојевић, *Историја српске државности*, I, Н. Сад 2000.

С. Мишић

ВУКАНОВО ЈЕВАНЂЕЉЕ, један од најстаријих и најважнијих споменика српскословенског језика с краја XII или почетка XIII в. Чуvalo се на Светој Гори, у Карејској ћелији Светога Саве, одакле га је 1859. у Русију однео Порфирије Успенски. Данас се налази у Руској националној библиотеци (раније Јавној библиотеци) у Петрограду. Фототипски га је издао Јосип Врана 1967. **В. ј.** је настало у Рашкој. У науци је дуго било прихваћено мишљење Ст. Новаковића да је рукопис настао у време владавине Вукана, најстаријег сина Стефана Немање, по коме је и добило име. Данас се већина истраживача слаже да је јеванђеље преписано раније, у доба прве владавине Немањиног сина Стефана (1196–1202). У прилогу овоме говори запис монаха Симеона на крају **В. ј.**, где је иза речи *написах сије књије својему јосиодину велијему жујану* изгребан текст у којем је, по светом, било Стефаново име са посветом. Оно је израдирано на још два места, где је потом написано Вуканово (Вуково) име. Запис је морао бити састављен пре 1202, када је Вукан протерао брата и завладао Рашком. У новим приликама, у запису је избрисано

Вуканово јеванђеље, пре 1202 (Народна библиотека, Петроград)

име наручиоца а преко њега написано име новог владара.

В. ј. припада типу пуног апракоса мсти-славског типа, везаног за руску традицију пуног апракоса. Рукопис има 189 листова, при чему неки делови нису сачувани (део месецослова). Према Ј. Врани, рукопис је дело четири писара и једног коректора, док је М. Пешикан потом утврдио да је текст писало осам писара. У првом, краћем делу рукописа (непуна шестина текста) писари се смењују, док је други, главни део текста дело монаха („старца”) Симеона. Рад на **В. ј.** започео је у некој писарској радионици, а Симеон је наставио преписивање сам, у *иџи* у *џрагѣ расѣ*, како стоји у запису. Највероватније је у питању пећински манастир архангела Михаила, који се налазио под бедемима средњовековне тврђаве Рас.

Илуминација **В. ј.** далеко је скромнија него у нешто старијем *Мирослављевом јеванђељу*. Заставице и иницијали урађени су у тератолошком стилу, а сродни су иницијалима у старословенској *Савиној књизи* и македонском *Јовановом јеванђељу* с краја XII и почетка XIII в. Издвајају се две слике које заузимају целе стране: слика јеванђелисте Јована на 1. и слика Христа Емануила на 76. листу.

У правописном погледу писари припадају различитим традицијама, а њихово писање илуструје ортографска колебања на преласку из XII у XIII в. У целини посматрано, **В. ј.** представља први споменик с јасно израженим одликама рашког правописа, тј. његовог старијег типа, у којем се иза сугласника још увек не пишу лигатуре *ѝ* и *џ*. Спорадично се појављују и јусеви, сачувани из предлошка. У тексту су на фонолошком нивоу спроведене све црте српскословенског језика датог периода, док на морфолошком нивоу још увек није

у потпуности успостављена норма. **В. ј.** је prepisano са два предлошка, при чему се у првом делу јављају архаичнији облици и лексичке варијанте, док у другом делу долази до снажнијег обличког уједначавања и појаве лексичких иновација. Не постоји сагласност око порекла предложака. Док се истраживачи углавном слажу да је у основи првога дела неки архаични старословенски предлошак, близак *Савиној књизи*, у друго-ме једни виде средњомакедонски а други руски текст.

Ј. Грковић Мејџор

Главни украси **В. ј.** су иницијали који се протежу у висини од неколико редова текста и сачињени су од комбинација геометријског преплета са стилизованим биљним орнаментом или од геометријског и биљног преплета са животињским фигурама. **Стабло слова изведено је у виду разноврсних плетеница које се завршавају пасјим или вучјим главама из чијих челоусти излази лист или граница.** Рукопис садржи и четири вињете са једноставним геометријским орнаментом, као и две фигуралне минијатуре које покривају целе странице – представе јеванђелисте Јована (л. 1) и Христа Емануила (л. 76). Обе минијатуре рађене су у духу византијске каснокомнинске уметности. Оне су најпре цртане смеђом и црвеном, а потом бојене црвеном, зеленом, плавом и жутом бојом. Доминантна линеарна обрада, посебно видљива у обради косе и браде и у наглашеним наборима драперије фигура, своди ове представе на обојене цртеже. Иако анатомски стилизовани, портрети су дело доброг сликара и представљају значајна остварења српског минијатурног сликарства.

Д. Павловић

ЛИТЕРАТУРА: Ј. Врана, *Вуканово еванђеље*, Бг 1967; О. Недељковић, „Вуканово јеванђеље и проблем пуног апракоса”, *Слово*, 1969, 18–19; М. Пешикан, „Колико је писара писало Вуканово јеванђеље?”, *ЈФ*, 1979, XXXV; Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Бг 1983; D. Popović, M. Popović, „The Cave Lavra of the Archangel Michael in Ras”, *Старинар*, н. с., 1998, XLIX; Ђ. Трифунковић, „Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу. Издање текста”, *ПКЈИФ*, 2001, 67/1–4.

ВУКАЊА, село на северозападним обронцима планине Велики Јастребац у изворишном делу долине Турије (лева притока Јужне Мораве). Локалним путевима повезано је са општинским центром Алексинцем на североистоку (28 км) и Прокупљем на југу (22 км). Насеље је дисперзивног типа на 400 до 500 м н.в., на контакту стрмих планинских страна са планинском подгорином. На том месту је већа концентрација кућа. **В.** се помиње од XIX в. Крајем XX в. наступила је нагла депопулација. Године 1971. било је 1.071, 2002. 705 а 2011. 600 становника (96% Срба). У пољопривреди је радило 83,3% активног становништва. У селу су православна црква, четвороразредна основна школа,